

Рощина Л.О.
ДонНТУ

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРАВОСЛАВНОЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У зв'язку з процесами релігійного та духовного відродження українського суспільства спостерігається зростання наукового інтересу до проблеми становлення і розвитку православної духовної освіти в Україні, що в умовах періоду незалежності набула нового значення. Протягом 90-х років ХХст. в Україні була створена система православної духовної освіти, яка стала невід'ємною складовою відродження українських національних традицій, духовності, моралі та ментальності українського народу. В статті буде розглянуто лише один з аспектів формування системи православної духовної освіти, а саме її структуру.

Актуальність теми не викликає сумнівів. Духовна освіта позитивно впливає на загальний моральний стан українського суспільства, оскільки базується на православної християнській моралі. Засади тих відносин, які сформувалися в православної духовній освітній установі, майбутні священнослужителі після закінчення навчального закладу впроваджують серед своєї пастви. Духовні і світські навчальні заклади, маючи різні спрямування, виконують спільну функцію громадського, морального та патріотичного виховання, залучення громадян до глибинних пластів національної культури, духовного розвитку особистості й суспільства. Метою авторки статті є аналіз процесу формування структури православної духовної освіти в Україні.

Проблема формування структури православної освіти України залишається достатньо новою та ще не знайшла необхідного відображення в науковій літературі. Проте у деяких дослідженнях релігієзнавчого, теологічного та соціологічного спрямування ми зустрічаємо перші спроби вивчення проблем, безпосередньо або тісно пов'язаних із темою роботи. Першою спробою дослідити розвиток православних навчальних закладів в Україні з історичної точки зору була праця Ю. Кальниша "Духовні школи України: загальний огляд" [1]. Автор проаналізував основні тенденції розвитку православної освіти з часів Київської Русі до кінця 90-х років ХХст., стан навчально-виховної роботи в семінаріях та академіях православних, католицької та греко-католицької церков у 90-ті роки ХХст., а також окремих протестантських церков. Оскільки Ю.Кальниш мав за мету надати загальну характеристику розвитку духовної освіти в цілому, то багато проблем залишилось поза межами дослідження. Заслуговує на увагу стаття В. Васьковського "Духовна освіта в Україні: проблеми і напрямки розвитку", в якій автор зробив спробу аналізу стану духовної освіти в Україні на кінець 1998р., навів кількісні показники чисельності слухачів окремих освітніх установ по кожній конфесії, порівняв стан розвитку навчальних закладів різних релігійних течій та напрямків, висвітлив

проблеми, що стоять перед освітніми установами, торкнувся питання соціального статусу педагогів духовних навчальних закладів у незалежній Україні [2]. Але автором практично не розглядались формування структури православної освіти та інші компоненти системи духовної освіти.

Питання ролі релігійного чинника у вихованні молоді розглядаються в статті М.Заковича., А. Колодного “Релігійна і релігієзнавча освіта в Україні” [3]. В. Масальський., Н.Белікова в роботі “Про становлення сучасної релігійної освіти в Україні” на основі наукового аналізу джерел, публікацій, узагальнених емпіричних даних розглядають питання розвитку та діяльності релігійних духовних навчальних закладів в Україні у 90-ті роки ХХст. [4]. Авторами зроблені висновки по суті процесу, що відбувався, доведено, що відродження духовної освіти було фактором закономірним і необхідним. Основний акцент в роботі зроблено на ролі, місці, значенні і перспективах релігійної освіти України в процесі розвитку українського суспільства.

Низка праць дослідників присвячена окремим аспектам розвитку вищої духовної освіти в межах православних церков України. Так, вивченню наукової роботи у вищих освітніх установах УПЦ КП в 1992 – 1996рр. присвячена стаття Д. Степовика [5]. Публікації І. Ісіченка присвячені питанням матеріального забезпечення навчальних закладів УАПЦ протягом періоду, що досліджується, проблемам комплектування викладацьких корпорацій, аналізу впливу церковного розколу на склад колективів викладачів та слухачів. Зокрема, багато уваги автор приділяє розвитку Колегії Патріарха Мстислава УАПЦ – вищого навчального закладу, ректором якого він є [6, 7]. Отже, комплексне вивчення даної проблеми в межах системи православної духовної освіти в Україні здійснюється вперше.

Формування структури православної освіти України було започатковане створенням мережі православних освітніх установ, який розпочався ще в період перебудови. Важливим фактором, який вплинув на формування мережі православних духовних освітніх установ, був церковний розкол, що виник на політичному та національному підґрунті і призвів до формування кожною православною церквою власної сітки навчальних закладів. У результаті станом на 1 січня 2001 року в Україні нараховувалось 35 діючих православних освітніх установ, 14 з яких належали Українській православній церкві Московського патріархату (1 академія, 5 семінарій та 8 училищ), 15 - Українській православній церкві Київського патріархату (2 академії, 5 семінарій та 8 училищ), 5- Українській автокефальній православній церкві (1 академія, 1 колегіум та 3 семінарії) та 1 – Руській істинно-православній церкві Закордоном [8, 24].

Модель та структура православної духовної освіти базувалась на оновленому Статуті духовних шкіл, прийнятому Священним Синодом у 1991р.[9]. Він передбачав 3-х ступінчасту

модель духовної освіти: “єпархіальне училище – семінарія – академія”. Кожна ступінь православної освіти надавала певний рівень підготовки. Так, духовне училище – середній навчальний заклад, який готував церковнослужителів та інших працівників для релігійних громад усіх областей України. Завдання училищ полягало у випуску священиків певної спеціалізації. В духовній семінарії відбувалась підготовка спеціалістів широкого профілю [10, 43]. Обидва типи духовних освітніх установ надавали середню богословську освіту, але відрізнялись терміном навчання, внутрішньою структурою, навчальними програмами тощо. Вища православна освіта в 90-ті роки ХХ ст. надавалась у духовних академіях, які мали за мету підготовку кваліфікованих священнослужителів, науковців; організацію і проведення наукових досліджень, розвиток інтелектуального життя церкви [11, с.110].

Модель православної духовної освіти передбачала певну структуру, яка була обумовлена формою навчання, типом навчального закладу тощо. Структура духовних навчальних закладів залежала від форми навчального процесу, з яких основними були денна та заочна. На початок 2001р. існували 2 заочні духовні православні освітні установи – Колегія Патріарха Мстислава Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) та семінарія Руської істинно-православної церкви Закордоном. Якщо остання прийняла заочну форму навчання як основну, то брак коштів не давав можливості відкрити денне відділення в Колегії Патріарха Мстислава, хоча статутом цього навчального закладу передбачено таке право [12]. Розглянемо детальніше структуру кожного типу навчальних закладів.

Православні училища були спеціалізованими духовними освітніми установами, що мали одне або декілька відділень для підготовки церковних працівників. Приймались у них особи чоловічої та жіночої статі, навчання тривало 2 – 4 роки. Всі училища можна умовно поділити на 2 групи: малофахові та багатофахові. До першої слід віднести духовно-пастирські училища, які мали термін навчання 4 роки і готували священнослужителів (пастирів) [2, с.27]. Прикладом таких навчальних закладів у 90-ті роки ХХст. служили Хустське, Полтавське, Рівненське училища Української православної церкви Московського патріархату (далі - УПЦ МП) та Рівненське, Тернопільське училища Української православної церкви Київського патріархату (далі - УПЦ КП). У багатофахових училищах було відкрито декілька відділень; термін навчання становив 2 – 3 роки. Так, у Коломийському духовному училищі УПЦ КП у 1996/1997 навчальному році діяли відділення : регентське – готувало регентів (керівників церковного хору) і псаломщиків; іконописне – художників-іконо-писців; церковного малярства – майстрів церковного розпису; різниче – майстрів пошиття церковного начинання та священного одягу [13, арк 113]. Дніпропетровське церковно-хорове училище УПЦ КП на вересень 1996р. мало 3 відділення: пастирське, регентське та псаломське. На друге і третє

приймались як чоловіки, так і жінки. Чернігівське училище регентів-псаломщиків УПЦ готувало спеціалістів за двома спеціальностями – регент та псаломщик.

З др. пол. 90-х років ХХст., з вирішенням проблеми приміщень, простежувався процес розширення навчальних закладів за рахунок відкриття нових відділень. Так, Житомирське духовне училище УПЦ КП почало функціонувати з 1997р. як пастирське. Протягом 1998 – 2000рр. у ньому було відкрито псаломське, реставраційне та відділення прикладного ремесла [14, 4]. З 1998р. у Запорізькому духовному училищі УПЦ КП, з 2000р. – Сумському пастирсько-богословському училищі Української православної церкви Московського патріархату були відкриті регентські відділення [15, 43]. Таким чином, відкриття нових відділень приводило до перетворення малофахових училищ у багатофахові.

Духовна семінарія – середній навчальний заклад закритого типу, в який приймалися чоловіки з 18 років (Українська православна церква – з 20). Термін навчання становив 4 роки. Випускники училищ мали право вступу на 3 або 4 курс духовної семінарії, в яких велась підготовка священнослужителів широкого профілю, переважно приходських священників. Протягом 90-х років ХХст. семінарії усіх православних конфесій мали одне відділення – богословське.

Якщо в училищах існувала досить гнучка структура, яка змінювалась відповідно до вимог часу та потреб церкви, то семінарії дотримувались православних традицій навчального закладу закритого типу і будь-яких змін внутрішньої структури в них не простежувалось. При семінаріях УПЦ на правах окремих установ діяли недільні школи, християнські курси тощо. Так, при Київській семінарії Української православної церкви з 1990р. діяла недільна школа для дітей та дорослих, у якій навчалось щорічно до 200 чоловік; з вересня 1996р. відкрито вечірню православну гімназію [16, с.11]. Викладали у школі та гімназії переважно студенти Київської Духовної академії УПЦ МП.

При Харківській духовній семінарії Української православної церкви Московського патріархату з 2002р. відкрито регентські курси для дівчат (перший набір склав 25 осіб) та християнські педагогічні курси, які мали вечірнє та заочне відділення [17]. Навчалися в них учителі шкіл та студенти педагогічних ВНЗ. Мета курсів – надати православну християнську освіту педагогам світських середніх шкіл.

Свято-Кирило-Мефодіївська заочна духовна семінарія Руської істинно-православної церкви Закордоном передбачала два ступені підготовки. Перша ступінь – пастирсько-богословське училище – мала три відділення: пастирське, регентське, псаломське. Термін навчання становив 3 роки, приймалися особи як чоловічої, так і жіночої статі. Заочна форма навчання передбачала три сесії: осінню, зимову та літню [18, с.11]. Випускники отримували

свідомство про закінчення училища. Отже, перша ступінь семінарії за структурою була аналогічна православним духовним училищам УПЦ МП та УПЦ КП.

Після закінчення першого ступеня учень мав право продовжити навчання на другому ступені – духовній семінарії, в яку приймалися тільки чоловіки. Термін навчання – 2 роки. Захистивши дипломну роботу, випускник отримував звання “Бакалавр богословських наук” [19, с.39]. Таким чином, Свято- Кирило-Мефодіївська духовна семінарія, по-перше, надавала вищу богословську освіту, що не властиво для українського православ’я, по-друге, об’єднувала два ступені духовної освіти (середню і вищу) в одній освітній установі.

Вища православна духовна освіта в Україні впродовж 90-х років ХХст. надавалась 5 освітніми установами. Структура вищих навчальних закладів Української автокефальної православної церкви дещо відрізняється від УПЦ МП та УПЦ КП, тому розглянемо їх окремо. Українська православна церква Московського патріархату на кінець 2001р. мала одну академію в Києві, Українська православна церква Київського патріархату – у Львові та Києві. Базуючись на кращих традиціях православної академічної освіти, за структурою вони суттєво не відрізнялись. Академія – вищий богословський навчальний заклад, у який приймалися особи чоловічої статі після закінчення семінарії. Термін навчання становив 4 роки. Було відкрито денне та заочне відділення. В академіях УПЦ КП та УПЦ МП протягом 90-х років ХХст. діяв один факультет – богословський [1, с.33]. Рівень підготовки студентів академій УПЦ МП та УПЦ КП був досить високим, що забезпечувався, по-перше, кваліфікованим складом викладацької корпорації, по-друге, терміном навчання (як вказувалось раніше, для отримання вищої духовної освіти необхідно закінчити семінарію). Повна богословська освіта становила 8 років.

У Колегії Патріарха Мстислава УАПЦ навчання відбувалось на двох факультетах: богословському та катехитичному. Богословський готував священнослужителів (приймались чоловіки). Термін навчання – 5 років. На катехитичний приймалися чоловіки і жінки, термін навчання становив 4 роки (випускники отримували диплом бакалавра) [7, с.7]. Колегія Патріарха Мстислава мала декілька особливостей. По-перше, протягом періоду, що вивчається, це був єдиний православний навчальний заклад в Україні, де жінки отримували вищу духовну освіту; по-друге, він зазнав структурного розширення, оскільки катехитичний факультет відкрито на третій рік існування Колегії, по-третє, це єдиний навчальний заклад Української автокефальної православної церкви, розташований у Східній Україні.

В Івано-Франківській Вищій Богословській академії УАПЦ готували священнослужителів на двох факультетах: філософському і богословському, було відкрито денне та заочне відділення. Перший набір слухачів відбувся в 2002р. Статутом ВБА УАПЦ було передбачено створення аспірантури для підготовки наукових працівників у галузі

богослов'я [20, арк.109]. Слід зазначити, що для навчання у вищих освітніх закладах Української автокефальної православної церкви достатньо було мати середню світську освіту, що відрізняло їх від аналогічних освітніх установ УПЦ та УПЦ КП. З одного боку, це полегшувало процес отримання вищої богословської освіти, з іншого, на думку автора, духовні ВНЗ УАПЦ дещо поступались якістю освіти в порівнянні з вищими навчальними закладами УПЦ та УПЦ КП завдяки значно меншому терміну навчання.

Структура вищих духовних навчальних закладів включала кафедри, процес формування яких відбувався протягом 1992 – 2002рр. Умовно його можна поділити на 3 етапи. Перший етап (1992 – 1994рр.) пов'язаний з проблемою гострої нестачі педагогів богословських дисциплін (особливо фахівців з канонічного права). За таких умов викладачам доводилось читати по декілька курсів, тому чіткого розподілу на кафедри не існувало. Наприклад, на 1992/1993 навчальний рік у Київській духовній академії Української православної церкви працювало 8 викладачів, які забезпечували викладання 18 предметів на 1 та 2 курсах [21].

Другий етап (1995 – 1998рр.) – це період формування основних кафедр. Поповнення складу викладацької корпорації забезпечило об'єднання їх за предметною ознакою та комплектування кафедр. Оскільки з 1994р. до навчальних програм були включені світські дисципліни, то кафедри об'єднували декілька курсів. Так, у 1997р. в Київській Духовній академії УПЦ КП діяли кафедри Стародавньої церкви, Української православної церкви, Святого писання, Церковного права, Богослов'я, Літургики і церковної музики [22]. Перші три включали до свого складу низку світських дисциплін. Аналогічні кафедри було сформовано в КДА УПЦ МП.

Третій етап (1998 – 2001рр.) характеризувався структурними змінами вже сформованої системи кафедр. Так, у 2000/2001 навчальному році в Київській Духовній академії Української православної церкви Московського патріархату відбувся поділ кафедри Святого писання на дві: Старого і Нового Завітів; виділена в окрему кафедра іноземних мов [23, с.31]. У 2001р. в Київській Духовній академії УПЦ КП в окрему кафедру історії виділено всесвітню історію та історію України, церковну археологію. В цілому, процес поділу кафедр по мірі доповнення програмних курсів новими дисциплінами продовжувався.

Отже, протягом 90-х років ХХст. структурну перебудову православних духовних навчальних закладів відповідно до прийнятої моделі духовної освіти було фактично завершено.

Впродовж 2001 – 2012 років модель та структура православної духовної освіти зазнала певних змін. Зокрема, це стосується навчальних закладів УПЦ МП та УПЦ КП. Українська православна церква Московського патріархату до діючої моделі додала ще два типи вищого навчального закладу – університет та інститут. У 2007р. було відкрито Чернівецький

православний Богословський інститут, у 2010р. - Луганський Богословський Університет на честь Архістратига Михаїла [24, с. 3]. Структура цих Духовних ВНЗ дещо відрізняється від традиційних духовних академій: для отримання вищої освіти не обов'язково закінчувати духовну семінарію. Термін навчання становить 5 років, освіта надається на двома освітньо-кваліфікаційними рівнями – бакалавра (4 роки) та магістра (5 років). Обидва ВНЗ структурно побудовані за західним взірцем. Навчання відбувається по декількох напрямках. Так, у Луганському Богословському Університеті на честь Архістратига Михаїла функціонує три факультети: богословський; економіки, соціології та права; церковного співу. Чернівецький православний Богословський інститут має один факультет - богословсько-філологічний. Проте навчання відбувається з декількох спеціальностей: богослов'я, переклад, філологія, церковна журналістика, гуманітарні науки, англійська мова, німецька мова [25, с. 3]. На 1 січня 2012 року УПЦ МП мала Дві академії (Київську та Ужгородську), один університет і один інститут. Ланка середньої богословської освіти включала 7 семінарій та 8 училищ.

Якщо Українська православна церква Московського патріархату в цілому конструктивно не змінила модель та структуру діючої православної освіти, дещо модернізувавши її відповідно до вимог часу, то Українською православною церквою Київського патріархату в 2006 році було проведено докорінну реформу духовної освіти [26, с. 3]. Замість традиційної для православної духовної освіти схеми "семінарія - академія" на базі Духовних Академій в Києві та Львові було створено православні Богословські Академії на зразок вищих державних навчальних установ 3-го і 4-го рівня акредитації з п'ятирічним терміном навчання та наданням студентам після чотирьох років навчання диплома бакалавра богослов'я, а після п'яти років навчання - диплома магістра богослов'я. Духовним семінаріям в Рівному, Луцьку, Тернополі та Івано-Франківську було надано статус навчальних закладів на зразок вищих навчальних державних установ 3-го рівня акредитації з чотирирічним терміном навчання та наданням випускникам диплома бакалавра богослов'я і права на продовження навчання у православних Богословських Академіях в Києві та Львові. Таким чином, на 1 січня 2012 року УПЦ КП має 3 Богословські академії, 1 Богословський інститут, богословське відділення КПБА при філософсько-геологічному факультеті Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та 1 семінарію в м. Рівне, яка також випускає бакалаврів [27].

Слід відмітити, що за останнє десятиліття значних змін на краще зазнала наукова робота в духовних ВНЗ. При академіях та університетах діє аспірантура та Вчені ради по захисту дисертацій, видаються наукові журнали. Ще в 90-х роках ХХст., назважаючи на захист наукових робіт, такого структурного підрозділу, як аспірантура, не існувало.

Отже, в 90-ті роки ХХст. три ступені духовної освіти, що використовувались Українською православною церквою та Українською православною церквою Київського

патріархату мали за мету поетапне надання освіти, що забезпечувало її ґрунтовність. Було відроджено такий тип навчального закладу, як училища, що забезпечило церкву кадрами певної спеціалізації: регентами, майстрами церковного розпису та пошиття церковного одягу тощо. Українська автокефальна православна церква протягом 90-х років ХХст. застосовувала 2-х ступінчасту модель освіти – “семінарія – академія (колегіум)”, у чому значно поступалась УПЦ та УПЦ КП. Впродовж останнього десятиліття намітилась тенденція до часткового (УПЦ) або повного (УПЦ КП) реформування духовної освіти відповідно до європейських норм та вимог часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кальниш Ю. Духовні школи в Україні: загальний огляд / Ю.Кальниш // Людина і світ.–2001. – №4. – С.32 - 37.
2. Васьковський В. Духовна освіта в Україні: проблеми і напрямки розвитку / В.Васьковський // Людина і світ.– 1998. – №10.– С. 26 - 29.
3. Закович М., Колодний А. Релігійна і релігієзнавча освіта в Україні / М. Закович., А.Колодний. // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення.– 1998. – №1. – С. 85 - 86.
4. Масальський В.І., Белікова Н.Ю. Про становлення сучасної релігійної освіти в Україні/ І.В.Масальський, Н.Ю. Белікова // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки. – 2000.– №2. – С. 282 - 287.
5. Степовик Д. Аркадій Жуковський – почесний доктор богословських наук / Д.Степовик// Православний вісник. – 1996. – №11/12. – С.10.
6. Ісіченко І. Духовна освіта УАПЦ / І. Ісіченко // Успенська вежа. – 1996. – №4. – С. 3.
7. Ісіченко І. Духовна освіта УАПЦ / І. Ісіченко // Успенська вежа. – 2000. – №4. – С. 7 - 8.
8. Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2001р. // Людина і світ. – 2001. – №1.– С. 24 - 29.
9. Статут про управління Української православної церкви // Православний вісник. – 1991.– №5. – С. 10 - 23.
10. Правила приєма в Духовные школы УПЦ на 1994/1995 учебный год // Православный вестник. – 1995. – №1/4. – С. 43 - 46.
11. Зборовский Г.Е., Костина Н.Б. К взаимодействию религиозного и светского образования в современных условиях / Г.Е.Зборовский // Социс. – 2002. – С. 107 - 113.
12. Статут Колегії Патріарха Мстислава Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ.– Поточний архів Державного комітету України у справах національностей та релігій. – оп.1. – спр.45. – арк. 69 - 73.
13. Протокол №12 засідань Колегії Комітету та документи до нього від 25.12.1997р. – Поточний архів Державного комітету України у справах національностей та релігій – оп.1.– спр. 50. – арк. 100 - 128.
14. Житомирська духовна школа // Інформаційний вісник Житомирської єпархії УПЦ КП. – 2000. – №1. – С.4.
15. Сумская епархия // Православный информационно-аналитический бюллетень. – 2002. – №1. – С. 43.
16. Диденко И. Сумма знаний о Христе должна сочетаться с образом мыслей во Христе (интервью с ректором Киевской Духовной академии и семинарии, протоиереем Николаем Забугой) / И. Диденко // Православный вестник. – 2001. – №5. – С. 9 – 13.
17. Списки зачисленных в 1 класс регентских курсов Харьковской духовной семинарии УПЦ по состоянию на 1 сентября 2002г. – Поточне діловодство Харківської духовної семінарії Української православної церкви.
18. Алексеев В. Вести из Свято-Кирилло-Мефодиевской заочной духовной семинарии. // Вестник И.П.Ц. – 2000. – №1. – С. 11 - 12.
19. Правила приєма в Свято-Кирилло-Мефодиевскую заочную духовную семинарию Русской истинно-православной церкви Заграницей на 1998/1999 учебный год // Вестник И.П.Ц. – 1999. – №1. – С.38 - 39.
20. Статут Вищої Богословської академії при управлінні Івано-Франківською єпархією УАПЦ.– Поточний архів Державного комітету України у справах національностей та релігій. – оп.1. – спр.47. – арк.100 - 125.
21. Відомість адміністративно-викладацького складу Київської Духовної академії і семінарії Української православної церкви станом на 1.09.1992р. – Поточне діловодство Київської Духовної академії і семінарії Української православної церкви.

22. Список адміністративно-викладацького складу Київської Духовної академії Української православної церкви Київський патріархат станом на 1.09.1997р.– Поточне діловодство Київської Духовної академії Української православної церкви Київський патріархат.
23. Рощина Л.О. Становлення і розвиток Київської Духовної академії і семінарії Української православної церкви / Л.О. Рощина // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – №2. – С. 30 - 36.
24. Про відкриття в Луганську на базі духовної семінарії Богословського Університету на честь Архістратиґа Михаїла. Рішення засідання Священного Синоду Української Православної Церкви № 52 від 23 грудня 2010 // Православний вісник. – №1. – 2011. – С. 3.
25. Чернівецький православний богословський інститут. Інформація про вуз // <http://orthodox.org.ua/ru/node>. – 23.08.2012. – 14.20.
26. Постанова Священного Синоду УПЦ КП про реформу духовної освіти // Інформаційний бюлетень. – 2006. – №7. – С. 5.
27. Духовна освіта Української православної церкви Київський патріархат / <http://cerkva.info/2006/05/15/synod.html>. – 23.08.2012. – 15.30.